

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך יא, תש"כ

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

ל ש ו נ נ ו ל ע ם

קונטרסים עממיים לענייני לשון

בעריכת ע' איתן ומ' מרן

כסליו תש"ד

מחזור י"א קונטרס ב (קד)

לשאלת הכתיב

ז' בן-חיים — הכתיב והוראתו בבית-הספר

ר"ס — הכינוס לבעית הוראת הכתיב

הוצאת המזכירות המדעית של האקדמיה ללשון העברית
ירושלים

דפוס רפאל חיים הכהן בע"מ, ירושלים

הכתיב והוראתו בבית הספר

לפרופ' יוסף יואל ריבלין
הוותיק בהוראה
למלאות לו שבעים שנה

א

השאלה, שנקראנו לדון בה היום, לא-חדשה היא כלל וכלל, וודאי שאיננה חדשה לציבור המחנכים. היא צפה ועלתה בחיינו כלפני שישים שנה, עם ייסוד בית-הספר העברי בארץ. אותה השעה תבעו כמה שאלות יסוד בלשוננו את יישובן, ובלא יישובן תחילה לא היה אפשר ליצור בית-ספר עברי אחיד לכלל ישראל על עדותיו ושבטיו, וממילא לא היה אפשר להחיות את הדיבור העברי. אחת הייתה שאלת המבטא, כלומר המבטא הכללי הנלמד בבתי-הספר. אחרת הייתה שאלת דקדוק לשוננו, זאת אומרת: היהיה הוא דקדוק המקרא או דקדוק לשון המשנה ושל הספרות היונקת ממנה. זו, לדעתי, שאלה גדולה יותר וחמורה יותר מן הראשונה, משאלת המבטא, שהרי היא נוגעת בעצם מבנה לשוננו ובכיוון התחדשותה. ועוד אחרת, פחותה הרבה בחשיבותה משתיים אלו, הייתה השאלה: איזו צורת אות רהוטה, זו הנכתבת ביד, תילמד בבית-הספר ותושלט בחיינו, האם האשכנזית, כנהוג היום, או סוג אחר הנהוג עדיין בעדות

* הרצאה בכינוס מטעם המזכירות הפדגוגית של משרד החינוך והתרבות בתל-אביב ביום ד' במרחשוון תש"ך. הדברים נועדו לאמירה בעל פה והם ניתנים כאן כפי שנאמרו, אלא שנוספו עליהם הערות אחדות. ההערות באו בסוף ההרצאה (עמ' כג—כו).

שונות. בכלל שאלות היסוד האמורות הייתה, כמובן, גם שאלת הכתיב. שאלה זו אף היא פחותה בחשיבותה משאלת המבטא, וכל שכן משאלת הדקדוק, שהרי היא במידה ניכרת טכנית גרידא, אולם בכל זאת תפסה מקום נכבד בדיונים של מכווני תחיית לשוננו ושל מניחי היסוד למערכת החינוך בארץ, כיוון שנתפסה — כפי שנראה לי, שלא בדין — כחלק מהותי של שאלת הדקדוק.

הכול יודעים, מה היה יישובן של השאלות הללו. בעניין

המבטא נפלה ההכרעה לטובת הספרדי והוא — בתנועותיו כמובן — היה למבטא הרשמי והכללי של לשוננו, ואין עוד מעלה על הדעת את האפשרות לשנות את ההכרעה לטובת מבטא אחר, אולי נאה ממנו בצלילי, ועל כל פנים עשיר ממנו במערכת תנועותיו. המבטא הספרדי, היה למציאות הכללית בתנועותיו; ובעיצוריו, כלומר: המבטא הקרוי מזרחי, עדיין הוא אידיאל לרבים — בוודאי בקרב המחנכים — אף לאלה שאין ביכולתם להגשימו בפיהם. בעניין הדקדוק הייתה ההכרעה לצד המקרא, והיא נתקיימה ומתקיימת בחיינו כמעט במילואה, ככוונת המכריעים, עם שהיא מסבה לנו קשיים לא מעטים, דווקא בהוראת הלשון בבתי-הספר. רק עניין הכתיב לא נפלה בו הכרעה, ועד הלשון בראשית קיומו וכן לפני ארבעים שנה בערך לא עלה בידו להכריע בין המגמות והדעות המנוגדות ולהוציא הלכה קצובה לציבור; אולי גרמה לכך גם העמדת השאלה בצורה, שלא היו לה — לפי תנאי לשוננו וטיב מקורותיה הספרותיים — כל סיכוי להכרעה המתקבלת על לב הציבור. השאלה

הועמדה אז, כמו עתה בכינוס זה, "כתיב מלא או כתיב חסר", ולא עלתה כנראה על הדעת האפשרות כתיב מלא וכתיב חסר כאחד, כל אחד לעצמו בתחומו המוגדר יפה; ומפני שלא הושגה הכרעה ולא יצאה הוראה מחייבת, וציבור המורים לא יכול לחכות, עד שתתיישב המחלוקת שבין הסופרים ואנשי הלשון בוועד הלשון ומחוצה לו — עמד ועשה מעשה. אספת המורים בגדרה באלול תרס"ד החליטה לקבל את הצעתו של דוד ילין ז"ל בדבר כללי הניקוד והכתיב בעברית ככתיב המוסמך של לשוננו והנהיגתו בבתי-הספר. ומאז כתיב זה משמש בבתי-ספרנו בלא שינוי. כתיב זה אינו מבחין בין מלה מנוקדת לשאינה מנוקדת ומודד את שתיהן במידה אחת, והיא: תהא המלה נכתבת באותיותיה, כאילו היא עומדת להינקד. לאמתו של הדבר, בידה לו בית-הספר העברי כתיב, שלא היה משמש כך לפניו בשום חלק מספרותנו, כפי שעוד ניווכח, ועד היום אינו משמש מחוץ לכותלי בית-הספר, להוציא אולי מספר מורים, ובייחוד מורי הלשון והדקדוק, המקפידים לכתוב כפי שנדרש והותקן בשביל בית-הספר. בעוד שבחר לו בית-הספר דרך משלו, ובוודאי קיווה להשליטה בחיים על ידי חניכיו, בחרו החיים בדרך האחרת, בכתיב שאפשר לכנותו "מלא", והוא על כל פנים מלא כנגד זה של בית-הספר. דברי ספרות שאינם מנוקדים, עיתונים ושאר מיני פרסומים הלא הם כתובים ברגיל בכתיב הסוטה, פעמים הרבה ופעמים לא-הרבה, מכללי הכתיב הנלמד בבתי-הספר. יתר על כן בדקתי ומצאתי מספר ניכר של ספרי לימוד, ואפילו ספרי דקדוק, הסוטים בכתיבם מן הנלמד בבית-הספר

ככתיב המתוקן. עובדה היא — ואולי צריך להצטער על כך — שלא עלה בידי בית-הספר לכפות את הכתיב שלו על הלשון כולה, ועובדה זו יצרה מצב של כפילות בלתי-נסבלת, של מבוכה, שערערה ומוסיפה לערער עד היסוד את הכתיב, הנחשב בבית-הספר ככתיב המתוקן, וכתיב בית-הספר נעשה לאנאכרוניזמוס קשה. לפיכך אין תמה, שבנקודה זו נכשל בית-הספר. התכוון להקנות לחניכיו הרגלי כתיבה קבועים ומדויקים, אבל אך הצליח להגידל את הערבוביה, שבלא כך נהגה בכתיב העברי מאז ומקדם. מי ממנו לא ראה בחיבורי תלמידים בדרגים העליונים, בחיבורי תלמידים מוכשרים דווקא, הקוראים דברי ספרות ועיתונים, כתיב חסר במקום שלפי הכללים הנקוטים בבית-הספר ראוי שיהיה מלא, כגון חצוני חסר יו"ד ראשונה, שיטה (במשמעות, דרך, אופן) חסר יו"ד, ולהפך, כתיב מלא במקום שבוודאי לפי כל הדעות ראוי הוא להיות חסר, כמו מילה של מלים) ביו"ד אחר המי"ם. הואיל ופני הדברים כך הם, חזרה השאלה למקומה הראשון, ומדי פעם בפעם אנו נתבעים לבקש את יישובה.

דומה אני, שניטיב לעשות, אם נתבונן בשאלה שלפנינו משתי בחינות, האחוזות זו בזו. ראשית, מהי מגמת לשוננו במהלכה לאורך הדורות בענייני הכתיב; שמא כדאי וראוי ללמוד מניסיון עברנו ולבנות עליו? שנית, איך ישתקף מבנה לשוננו בכתיב, שאנו מבקשים להתקינו לה? אורשה נא לעמוד על שתי בחינות אלה, קודם שאחווה את דעתי על השאלה.

לשוננו היא לשון הנכתבת זה יותר משלושת אלפים שנה, ולא־אשרנו נשתמרו בידינו תעודות מוסמכות, אותנטיות, שנכתבו כלפני 2,900 שנה, ומכאן למטה — תעודות המורות לנו את דרך השתלשלות כתיבנו. עקרון־יסוד מונח בדרך הכתיבה העברית הקדמונית — ומשותפים בו שאר ניבי הכנענית והארמית הקדומה — והוא הבעת העיצורים בלבד. ומכאן אין אות באלף־בית שלנו, שאינה עיצור, ועד היום רבים משתמשים בשם „אות“ לציון העיצור, אף שזה כמאה דורות יש בכתיבנו אותיות המציינות גם תנועות. בתעודה מתקופת שלמה המלך¹ נמצאת מלה שערס כתובה בלא יו"ד ומילת קץ, מעין הסמיכות של קיץ, אף היא בלא יו"ד, מפני שיו"ד הייתה משמשת אך לציון העיצור י. בדומה לכך אנו מוצאים אצל שכנינו מן הימים ההם בגבל, בצור ובצידון, שכותבים הם מלת זה זי"ן לבדה² או מלת לפני „לפן“³ וכיוצא באלה. מסתבר שעקיבות זו להשתמש באותיות אך לציון העיצורים הייתה נוהגת בימי דויד גם בעברית, אבל במקדם למדאי, כבר במאה התשיעית לפני המניין המקובל, בחותמת המפורסמת לשמעיהו בן עזריהו, אנו מוצאים לראשונה אות וי"ו שלא כעיצור בלבד, אלא גם בתנועה. ואם יכול מישהו להטיל ספק, אם הוי"ו כאן היא ציון לתנועה — הרי אין כל אפשרות להטיל ספק בדבר, שבתעודה מימי חזקיהו המלך, בכתובת השלוח הידועה, בת המאה השמינית, ה"א ווי"ו משמשות גם לציון תנועות במלים כגון היה, זה, וילכו. שימוש זה מוגבל הוא אך לסופי תיבות, שכן מלת החצבס כתובה שם

בלא וי"ו ובלא יו"ד, כשם שמלת מימן כתובה בלא יו"ד שנייה. קצת מאוחר יותר, בימי ירמיהו³, אנו מוצאים כאן וכאן שימוש באות לתנועה גם בתוך התיבה, כגון במכתבי לכיש⁴: יאוש בויו, איש — ביו"ד, מאומה בויו"ו. בכתיבתן של מלים אלו אנו רואים את הסימנים הראשונים למנהג, שנפרץ זמן קצר לאחר תקופה זו, והוא מנהג הנפוץ בספרי המקרא שלנו, לכתוב ווי"ן ויודי"ן בתוכי תיבות לציון תנועות. בעוד שלמשל מלת שמרס כתובה במכתבי לכיש בלא וי"ו ובלא יו"ד, הרי היא כתובה במקרא שלנו תמיד ביו"ד, והרבה נכתבת צורת לשון זו גם בויו"ו, והוא הדין מלת שמעת, הכתובה במכתבי לכיש בלא שתי ווי"ן. כתיב זה של המקרא, שהונח ביסוד הכתיב המנוקד שלנו, לא נקבע כך מלכתחילה, שאילו כן, אילו הוחלט באקדמיה או במשרד החינוך של אז להשתמש בווי"ן וביודי"ן גם לציון תנועות מסוימות, יקשה להבין, על שום ומה הוגבל השימוש לסופי תיבות, ומפני מה אך באיטיות הוא חודר אל תוכי התיבות. השימוש בויו"ו וביו"ד כמו בה"א ובאל"ף לציון תנועות עם היותן משמשות לציון עיצורים — השימוש הזה הוא תולדה של שינויים, שחלו בלשון⁴ העברית. במרוצת הימים נדמו עיצורים שונים בצירופי נטייה מסוימים, ומכאן נמצאו צורות לשון, שמעיקרא ציינו בהן אהו"י עיצורים, ועכשיו בטל תפקידן בהן, אך בכל זאת נשארו בהן אהו"י בכתב, אם מחמת מסורת כתיבה קדומה ואם מחמת שבצורות אחרות הן הכרחיות להבעת עיצורים. טלו לדוגמה את מלת תָּוֶךְ, הויו"ו שבה מביעה עיצור; בנטייה נדם העיצור: תוֹכוֹ, תוֹכְם וכו', אבל לפנים

הייתה המלה נוטה מעין תּוֹכוֹ, תּוֹכֶם וכיוצא בזה, ומפני
 שאז נכתבה הו"ו לצורכה, נשארה במלה גם כשחדלה
 להביע עיצור. והוא הדין בַּיִת, בֵּיתוֹ וכיו"ב. וכך נשבר העיקרון
 הקדום המונח ביסוד כתיבנו; והוא: כל אות מציינת עיצור
 בלבד, ונוצר מצב חדש, שאותיות מסוימות מציינות במסיבות
 מסוימות גם תנועות. ומעתה יובן יפה, שהשימוש באותיות
 לתנועות מוגבל, שהרי לא הוכנסו האותיות מעיקרא לציון
 התנועות, אלא נשתיירו במלים, לאחר שנדמו בעיצורים,
 ובמקום שנדמו העיצורים. אפשר להוכיח בנקל, שתחילה
 נדמו עיצורים מסוימים בסופי תיבות ובהיקף רחב למדאי,
 ומכאן אמות הקריאה אהו"י בסופי תיבות כבר בתקופה
 הקדומה מאוד; לאחר מכן נדמו העיצורים וי"ו ויו"ד ואל"ף
 במסיבות מסוימות בתוכי תיבות, ומכאן יש לנו או"י כאמות-
 קריאה בתוכי תיבות, וה"א כאם קריאה בתוך תיבה נמצאת
 אך-בהרכבים נדירים⁵. אין עמידה בלשון. בדיעבד, משנוצר
 הכלי להביע תנועה, הוחל השימוש בו גם במקום שלא נדם
 עיצור כלל. במלים כמו שומר, שמור, שמירה לא היו וי"ו
 ויו"ד עיצוריות כלל, אף על פי כן הנוהג הוא בספרי המקרא
 שלנו לכתוב אותן; מעתה ניתוסף להן תפקיד קבוע להביע
 תנועות בתנאים מיוחדים. באותה התקופה, שבה נכתבו
 ספרי המקרא לפי הנוסח המקובל היום על כלל ישראל, עדיין
 היה רווח בלשוננו ההפרש שבין תנועה ארוכה לבין תנועה
 קצרה, ומכיוון שעל פי מהות תהליכי הלשון, שלא ניכנס
 בבירורן כאן, אותם העיצורים שנדמו יצרו תנועות ארוכות,
 ממילא מובן שהתנועות, שלא היו ארוכות, לא הגיעו תחילה

לכלל סימון. דוברי הלשון, שהבחינו בין תנועה ארוכה לקצרה
 בדיבורם, מצאו בכתבם ציון התנועות הארוכות בלבד, ועם
 שהיה להם בלא ספק קושי מסוים בהיעדר סימון כל
 התנועות, היה להם יתרון מה בקיום ההבחנה, שנוצרה מאליה,
 בין תנועה ארוכה לקצרה. מי שהבחין בדיבור, למשל, בין
 יסוד שם-עצם לבין יסוד מקור של הפעל יסד והגה את החולם של
 המלה הראשונה כתנועה ארוכה, ושל המלה השנייה כתנועה
 קצרה, הפיק תועלת כל שהיא מן הכתיב המלא וי"ו והחסר
 וי"ו בשתי המלים. בדומה לתועלת, שיש בכתיב הגרמני המבחין
 בין [kam] כתוב Kamm (מִסְרָק) לבין [ka:m] כתוב kam
 (בא), ובין [kan] כתוב kann (יכול) לבין [ka:n] כתוב
 Kahn (סירה). אמנם כתיב זה היה לקוי בהיעדר סימון
 שלם של תנועות, אבל נתקיימה בו הבחנה בין שתי
 צורות לשון הנבדלות בהגייתן. כאמור, אין עמידה בלשון:
 מצב זה של הבחנה בין תנועה ארוכה לקצרה, שניכר יפה
 מן התעודות הקדומות ומן הנוסח העיצורי של רוב ספרי
 המקרא שלנו, מצב זה חלף ועבר בתקופה, שלשונו
 עדיין הייתה מדוברת. איננו יכולים לקבוע תאריך לשינוי זה,
 אבל דווקא היום, לאחר שהמגילות הגנוזות בידינו, מסתבר
 מאוד, כי כבר במאה השנייה לפני חורבן בית שני לא הייתה
 הבחנה זו תקיפה, ובחלקים מן האומה נעלמה כליל. לא היה
 עוד טעם, ולא היה עוד אפשר לכותב, שיעמוס עליו משא
 חינם של דורות שעברו, דורות שהבחינו בין צורות כגון
 יסוד ש"ע ויסוד מקור, וידקדק בשימוש האותיות (= אמות
 הקריאה) לתנועות ארוכות דווקא. בעוד הלשון העברית מדוברת,
 ובעטיים של סופרים משכילים (ולא של עמי הארצות כדעת

רבים), החל השימוש באימות הקריאה להתפשט גם במקום שהתנועה הייתה קצרה מעיקרא. אפילו נניח, שבאותם הימים עדיין היו מבחינים והוגים תנועות ארוכות ותנועות קצרות, לא היה בלשונם שום מקום — כשם שאין היום בלשוננו המדוברת שום מקום—שהכתיב המלא עשוי לערפל את משמעות המלה, אם אות מסוימת תביע תנועה ארוכה וקצרה כאחת. אנשי המגילות הגנוזות, בין שהיו פרושים או נוצרים כדעת יש אומרים, ובין שהיו איסיים כדעת רוב החוקרים, דוברי עברית היו, ולא חששו לכתוב כלל, אפילו בספרי המקרא שלהם, מלים כגון כול (בדיל"ך) מלא וי"ו, אוניות מלא וי"ו ראשונה, צפורים מלא וי"ו, והיקשיב (ישעי' כא, ז) ביו"ד אחר הה"א, והייה (ישעי' יט, כ) בשתי יודין. ואם בספרי המקרא כך, בספריהם על אחת כמה וכמה. בידוע שספרות חז"ל כתובה בכתיב המלא, ואף על פי שאין בידינו כתב-יד של ספרי חז"ל, הקדומים מן המאה התשיעית — כפי הנראה — הרי המגילות מלמדות, שהכתיב המלא של ספרות חז"ל משיך מסורת קדמונית⁵ מסורת מן התקופה, שהעברית הייתה מדוברת בפי ראשוני חז"ל. אנו רואים שרשרת ארוכה של דברי ספרות עבריים ההולכים ומתמלאים בכתיבם. עם זאת שמרו חז"ל, שהם עצמם נהגו לכתוב בכתיב מלא, למסור לנו את ספרי המקרא בצורה, שבה נתקבלו והוסמכו בדורות הקודמים הרבה לזמנם, והם דקדקו הרבה בשמירת כתיבם של ספרי המקרא, כפי שקיבלום, לבל תחול בהם המגמה הכללית למלא את החסר בתנועות, מגמה שניכרים אותיותיה בנוסח ספר התורה של השומרונים ובנוסח

ספרי המקרא של אנשי הכת בים המלח.

הכתיב המלא לא פתר את שאלת חוסר סימני התנועה בעברית, וחוסר סימנים מיוחדים לתנועות ולכל תנועה לעצמה גרם קשיים מרובים בקריאת התורה ושאר ספרי המקרא בבתי הכנסת לפי כל דקדוקי הקריאה שנמסרו מדורי דורות. הלשון המדוברת בא"י בתקופת התלמוד ולאחריה הייתה ארמית, וקורבתה המיוחדת לעברית עשתה, שרבים מבין קרייני המקרא נתעמעמו להם התחומים שבין העברית לבין הארמית, והתחילו קוראים בעברית בהשפעת הארמית⁶. ומסתבר מאוד, שכמה וכמה דרכי נטייה וזרויות בדקדוק העברי⁷ מקורן באותו ערבוב התחומים, ולא היו ידועות בעברית בעודה מדוברת בפי העם. מתוך חרדה לשמירת מסורת של העברית בטהרה טרחו חכמים הרבה להמציא שיטה המסמנת כל תנועה הגויה בזמנם ובמקומם בלא שתיפגע אות מנוסח המקרא שלנו, בלא שיעברו על הלאוויים של "לא תוסיף עליו ולא תגרע ממנו". מאמצייהם במשך מאתיים שנה ויותר זכו להצלחה, והומצאה שיטה משוכללת לסימון התנועות, היא שיטת הניקוד שלנו. וזאת עלינו לזכור:

(א) שיטה זו לא באה כתחליף לאימות הקריאה, אלא בלא כל קשר להן. הללו נשארו בטקסט לפי הנוסח המקראי הקדום, וסימני הניקוד אך נוספו עליהם, ומכאן החסרים והמלאים המרובים שבמקרא, שלא לפי הכלל המקובל עלינו;

(ב) כשהועברה שיטת הסימון של התנועות גם לשימוש מחוץ למקרא, אף שם לא שינתה מן המטבע של הכתיב

המקובל; ולפיכך ספרות חז"ל, הפיוט והשירה הקדומים, שנתנקדו בימים ההם, הוסיפו להיכתב באותיותיהם, היינו בכתיב המלא, כאילו אין הם מנוקדים כל עיקר.

ג) מערכת הסימנים לתנועות אינה מיוסדת כלל על הבחנה בין תנועות קצרות לארוכות, כי הבחנה זו לא הייתה קיימת בזמנם, או על כל פנים לא הייתה חשובה כל עיקר בעיני ממציאני הניקוד. דיה דוגמה אחת להוכיח זאת: הם השתמשו בסימן הקמץ גם למה שנחשב תנועה ארוכה וגם למה שנחשב תנועה קצרה, מפני שבפיהם זו הייתה איכות אחת, והסימן מסמן רק את האיכות.

רק בדורות מאוחרים מתקופת המצאת הניקוד והנהגתו הגמורה התחילו שתי החטיבות בכתיב, היינו כתיב האותיות והניקוד, שלא ירדו לעולמנו כרוכים, אלא היו חטיבות נבדלות זו מזו, ואין האחת נוגעת בחברתה, להשתלב זו בזו בזכות דוגמת המקרא המנוקד. כזכור, כלל ספרי המקרא — ואין כלל שאין יוצא ממנו — הלא הוא כתוב לפי שלב ההתפתחות "תנועות ארוכות בלבד מובעות באימות הקריאה". ועתה הועלה שלב זה בכתיב להיות המשתית הרגילה של הכתיב המנוקד. ומפני שתורת הדקדוק העברי נוצרה לכתחילה כדי לשמש את הבנת המקרא, לפרשו ולתאר לשונו, ולא כדי לתאר חטיבת לשון עברית אחרת כגון של חז"ל, וכל שכן לא נוצרה לשמש לשון חיה, הרי הדקדוק בתארו את כללי הכתיב (הניקוד) מכוון לכתיב של המקרא בלבד. ואל יתמה אפוא התמה בעיינו בספרי הדקדוק של גדולי המדקדקים הקדמונים כשל רבי אברהם בן עזרא או הרד"ק, וכן של מאוחרים מהם כאליהו

בחור וכרו"ה, שהללו כותבים את דבריהם ומנסחים את כלליהם שלא בכתיב של המקרא, לדעתם אין כתיב זה, כתיב המקרא, חל על לשונם שלהם⁸.

ג

לצערי איני יודע, אימתי היה שילוב שתי החטיבות בפעם הראשונה לעובדה מוגמרת מתוך הכרה ורצון. דומה אני שלא לפני תקופת ההשכלה. בידוע, שהמשכילים לא חיבבו ביותר את ספרות חז"ל והתכוונו בלשונם למקרא, וממילא הלכו אחרי דרכי הכתיב של המקרא, על כל פנים כשעמדו מייסדי בית-הספר העברי לפני שאלת הכתיב, בהיותם אמונים על האידיאל הלשוני של המשכילים, סיימו את תהליך השילוב בהכרזים מתוך הכרה ורצון על השלב הכתיבי של ספרי המקרא כעל הכתיב האחד והיחיד ללשוננו. שתי הרשויות, הכתיב באותיות והניקוד, נעשו לאחת, ומעתה הוטלה החובה לכתוב לפי השלב של ספרי המקרא שבידינו, בין בניקוד ובין שלא בניקוד. נוצר מצב מנוגד לחלוטין לכוונת ממצייאי הניקוד ולמשתמשים בו במשך מאות בשנים. דומה אני, שלא צמח לנו שום נזק מהסדרת הכתיב המנוקד, אדרבה, בצורה נבונה ובשיקול נכון הוכנסה עקיבות גמורה במשתית הכתיב לצורך הניקוד. אין עוד כתיב יְקוּמוּ, יִשְׁבוּ, מְשׁוּכָה, כלומר אין יוצאים מן הכלל לכאן ולכאן. לא צמח שום נזק, שכן סוף סוף התנועות הובעו בסימנים, ואמות-הקריאה בטל תפקידן. לעומת זאת נגרם נזק להתפתחות הכתיב בלא ניקוד, והלא הוא הכתיב הרגיל שלנו. מטרת

כל כתיב נכון הוא לשמש את הקורא, שימצא בכתב את עיקרי הגאים שהוא הוגה, כדי שידע לעמוד בנקל על משמעות הכתוב. זה השיג הכתיב המנוקד. הכתיב שאינו מנוקד, הכתיב המסורתי שלנו, לא זה שהכריז עליו בית-הספר, הגיע להישג ניכר למדאי בכיוון למטרה הנרצית. הוא צמצם הרבה את האפשרויות של קריאת מלה כתובה, מנע הרבה טעויות הבנה. ודאי לא פתר את השאלה, כיוון שלא ייחד אם קריאה לכל תנועה ותנועה, ואם קריאה מסוימת יוצאת לפחות לשתי תנועות. נוסף על כך כתיב זה לא הוסדר מעולם, ניתנה חרות לאדם להוסיף לו אם קריאה לפי הבנתו שלו, ופעמים הרבה "כל יתיר כנטול דמי", ולא פעם תוספת אם קריאה מבלבלת יותר מהיעדרה. מאמין אני, שאילו לא גזר בית-הספר העברי על הכתיב המלא, ואילו עשאו נושא להוראתו, היה מצליח לתרום תרומה נכבדה להסדירו ולהתקין ממנו כלי מועיל מאוד להבעת לשוננו בכתב. והרי שום מכשול חברתי לא עמד בדרכו של בית-הספר לעשות זאת. גם החוגים הדתיים לא היו מוצאים כל פגם בכתיב המלא, כמות שהוא במקורות חז"ל, ואף לא בהרחבתו. שכן, שלא כקראים, מעולם לא קידשה אומתנו את הניקוד; ראתה בו אך כלי עזר, וידוע שלא הותרה הקריאה בתורה בציבור, בעבודת הקודש, מתוך טופס מנוקד. לדבקים בניקוד ובשיטתו אולי כדאי לומר, כי ראיתי כתבי-יד של המקרא של קראים והם כתובים באות ערבית, אבל בניקוד עברי, כה נתקדש הניקוד בעיניהם. כנגד זה אנו רואים, שהכתיב המלא, ומלא עד מאוד, משמש בספרות הגאונים ובספרות הרבנים, כזה

שאפילו הלהוטים היום אחר מלא שבמלא לא יעלה על דעתם.
כגון כתיב מלת כואנה (= כונה — גנזי שכטר ב' עמ' 68).

ד

מפני מה אפוא לא עשה זאת בית-הספר? כאן עליי
לנגוע בקצרה בבחינה השנייה של שאלתנו: זיקת הכתיב
לדקדוק. כבר אמרתי, שבויכוח על טיב דקדוק לשוננו
נפלה ההכרעה לצד המקרא, וז"א לצד לשון המקרא כפי
שהיא נגלית לעינינו במסורת הטברנים, בעלי הניקוד שלנו.
ההכרעה בכללותה נכונה היא מכמה טעמים, ואין כאן המקום
להאריך בדבר. מסורת ארוכת ימים בידינו בהוראת לשון
המקרא, לפחות מימי בעלי המסורה ועד אנשי הדקדוק
בספרד, ומהם עד ממשיכיהם ושותי-מימיהם שבארצות אחרות.
הללו בתארים את לשון המקרא היו צריכים ליתן כללים
לדרכי הכתיב של המקרא, והוא לא היה הכתיב הרגיל של
כותבי העברית. כאמור, טיבו של הכתיב המקראי הוא,
שתנועות קצרות אינן מובעות בו כלל ע"י אמות-הקריאה (חוץ
מיוצאים מעטים). לפי מבנה לשוננו בשלב, שספרי המקרא
המקובלים עלינו מציעים אותו, יכלו תנועות קצרות לבוא
בו אך בהברה סגורה ובעיקר שאינה מוטעמת, ולפיכך אין
תימה, שבדרך כלל אין במקרא אם קריאה בהברה מסוג זה.
בה בא סימן הניקוד לבדו. לאמתו של הדבר, בטקסט המנוקד
בטל ערכן של אמות הקריאה ובטלה בעצם זכותן לבוא בו,
אבל לא היה מותר לגרען מן המקרא. הללו נשתמרו אפוא
בהברות פתוחות ועתים גם בסגורות מוטעמות. אבל הניקוד

כשלעצמו עשוי כך, שאפשר להשתמש בו בלא שום תוספת של אמות הקריאה, וייוכח כל אדם בנקל, שאמנם כך הוא, אם ינקד בו את לוח גזר מתקופת שלמה המלך או כתובת כנענית. אילו היה מותר להשמיט את אמות הקריאה מן המקרא, לאחר המצאת הניקוד, היה הניקוד מתאים לו בדיוק, כשם שהוא מתאים למשנה ולפיוט המנוקדים בזמנים הקדומים, המשופעים באמות קריאה בהברות סגורות לא-מוטעמות. כשם שהניקוד, כן אמות הקריאה; הללו היה אפשר לשימן בטקסט כשל לוח גזר, כשם שהם בטקסט של המקרא, ואפילו בצורה הנוהגת בספרות המאוחרת — וללשון גופה לא היה נגרם שום נזק. כי הכתיב — כמו שכבר אמרתי — הוא המצאה טכנית להביע את הלשון, ויכולה אומה לבור לעצמה כתב או להתקין לעצמה צורה של כתיבה מתאמת ללשונה מתוך שיקולים מעשיים בלבד. כי שאלת הכתיב היא מאותן שאלות לשון, שיותר משהן עיוניות ומעסיקות בלשנים, הן מעשיות ומענייניו של הציבור כולו. אפשר, דרך משל, לכתוב את הלשון העברית באלף-בית לאטיני בלא קושי, ואמנם ידוע, שבמדע הלשון העברית משתמשים לפעמים לא רק חכמים לעוזות, אלא גם עבריים באלף-בית לאטיני, כדי להביע גון-היגוי ביתר דיוק, שלא קל להביעו בכתב העברי. לא אחד בוודאי ראה זאת במאמרים המתפרסמים, למשל, ב"לשוננו". ודאי, יש כמה וכמה טעמים להתנגד לכתיבת העברית באלף-בית לאטיני, אבל אלה לא טעמים בלשניים הם.

בשום פנים אין נכון להעמיד את ענין הכתיב ואת ענין דקדוק הלשון ברמה אחת, ואין כל יסוד לטענה, שכאילו

מבנה לשוננו הוא שמכתיב לנו את צורת הכתיב המשמשת
באמות־קריאה רק בהברות פתוחות, ופעמים בסגורות מוטעמות,
לא פחות ולא יותר. זו טעות, שטעו בה אחרוני המדקדים
בדורות הסמוכים לתחיית לשוננו, הנמושות שבמדקדינו. משל
למה הדבר דומה, לאותו מלמד, שלא ידע להסביר לתלמידו
השואל, מפני מה בא חירק בפיעל בכגון שֶׁלַח וצירה בכגון
בִּרְךָ; אמר לו: הרי"ש כידוע אינה סובלת דגש, ועל כן קפצה
הנקודה שברי"ש אל מתחת לבי"ת, והיה החיריק לצירה⁹.
מורי הלשון בדורות שלפני הדיבור העברי לימדו לשון מתה
וביקשו כל מיני תחבולות¹⁰ — ואף מצאון — כדי לשנן
לתלמידיהם את כללי לשון זו מתוך הכתיב המנוקד שלה,
ראיית דקדוק לשוננו ומבנה לשוננו מתוך אספקלריה של
הכתיב המקראי — זוהי הירושה, שהנחילה תורת הלשון
הישנה־נושנה לבית־ספרנו, ובית־ספרנו — דומה אני —
דבק בה באדיקות יתרה, ואילו אנו מצוויים להורות לתלמידים
כתיב של לשון חיה, הידועה להם קודם שהחלו ללמוד לכתוב.
אין לך שינוי יסודי ומכריע מזה בהוראת לשון. איני בטוח,
ששינוי זה גרם שינוי מתאים בדרכי הוראת הלשון ובהתקנת
ספרי הדקדוק לצורכי בית־הספר. אפשר להורות את הלשון
העברית לפי כל צורת כתיב שתתקן לה, גם אילו נכתבה
באלף־בית לאטיני כערבית שבמאלטה, ועל כן אין שום מניעה
ללמד ולתאר בדיוק את מבנה לשוננו מתוך כתיב מלא,
כשם שאפשר לתארה מתוך כתיב חסר שבחסר.

ההכרה, שאין לראות את הכתיב כחלק מהותי של
הלשון, אלא סמל גראפי לה בלבד, היא שכיוונה את ועד

הלשון, כשחידש לפני עשרים שנה בערך את דיונו בשאלת הכתיב. מטרת כל כתיב מכון הוא — כאמור — הבעת עיקרי ההגאים הנשמעים בלשון. אצלנו פירושו של הדבר קודם כול ואולי אך ורק זה: מתן סימנים לכל התנועות, הוא שנקרא ווקאליזציה גמורה. הכול מסכימים, שזו המטרה, אלא שיש בנו הסוברים, כי כבר יש בידינו כלי מחזיק ברכה זה, והוא הניקוד. נכון, הניקוד מביע את כל התנועות, אלא שהניקוד שלנו אינו מכון למבטאנו ולא נוצר כלל למבטא הספרדי, אלא למעין מבטא אשכנזי בתנועות. דבר מפורסם הוא, ואין צריך להאריך בזה. הניקוד עשוי לשמש כלי הדרוש לנו, רק אם ייעשו בו תיקונים, אם תיעשה בו ריפורמה, שתבטל את הקמץ, אולי אף את הצירה או את הסגול, וחטפים. ועד הלשון היה ברור לו, שדבר זה ייחשב כמהפכה גדולה וכפגיעה קשה בקודש הקודשים של הכתיב המקראי. אמנם יודעי דת ודין יודעים, שלא יהיה בכך משום חילול הקודש, הלא יש כתבי-יד של המקרא, של סופרים יראים ושלמים, שאינם כתובים לפי כללי פתח וקמץ שלנו. אולם לאנשים, שעסקו בבעיה, לא נראָה ואין נראָה להם היום כל סיכוי, שריפורמה בניקוד תתקבל על לב הציבור. בלעדיה אין כל אפשרות לעשות את הניקוד ליסוד כתיבנו. אילו הצליח המצליח להטיל את הניקוד ככתיב חובה, היה זה ממש אסון לכל משכיל עברי. 95 אחוזים מכלל הכותבים בעברית היה הניקוד נוטל מהם כל ביטחון בכתיבת מלה עברית, כי הניקוד אינו עשוי ללשונונו. כנגד זה יש בידינו כלי אחר, פחות מושלם מן הניקוד ביכולת ההבעה של

התנועות, אולם ניתן לשכללו ולעשותו בסופו של הדבר
 לכתוב המביע את עיקרי התנועות כמו הניקוד — זהו
 הכתיב המלא. כתיב זה עתיק מן המנוקד לפחות בשמונה
 מאות שנים, יהוא מוסיף לשמש על יד המנוקד, ועל חיוניותו
 מעידה העובדה, שאף על פי שהומצא הניקוד — האומה לא
 ויתרה עליו וכתבה בעיקר בו. כתיב זה סובל משני פגמים:
 (1) האחד, אין בו ייחוד של אם-קריאה לתנועה מסוימת,
 וכן אין בו אמות-קריאה לכל התנועות הנשמעות בלשוננו;
 (2) השני, עדיין לא נתגבשו כללים מדויקים לשימוש, וכתיב
 בלא כללים מדויקים הוא אמנם כתיב, אבל לא "יושר
 הכתיבה" כפי שפונתה "אורתוגרפיה" לפני שני דורות.
 ואזכיר, שגם הכתיב המנוקד לא היו לו כללים כה ברורים,
 כפי שהם נוהגים היום, עד שלא הוסדר בשנת תרס"ד, ועכשיו
 הוא ברור בכלליו¹¹, מפני שהוסדר. ועד הלשון ראה בשעתו
 את עיקר תפקידו בשלב זה של לשוננו להסיר את הפגם
 השני, להסיר את הערבוביה, להסדיר את הכתיב המלא
 ולהתקינו כך, שירבו בו האפשרויות להבחנה בין צורות
 לשון, וע"י כך יוחלש הפגם הראשון. שנים טרח ועד הלשון
 ונשא ונתן עם כל חלקי הציבור המעוניינים בדבר ובכללם
 פדגוגים שמחוץ לכתליו, ולאחר שנים של בירורים הציע
 את הצעתו להסדרת הכתיב המלא בשנת תש"א לזיכוח
 פומבי, וחזר וסיכם את הצעתו ופרסמה כהחלטה בתיקונים
 ניכרים לפי תוצאות הזיכוחים הפומביים בשנת תש"ז.
 אין זו השעה לדבר בפרוטרוט בטיב החלטת ועד
 הלשון המונחת לפניכם, ייאמר רק זאת:

אם נודה, שמטרת הכתיב שלנו היא להגיע לידי סימון שלם של כל התנועות הנשמעות בעברית, ואם נסכים שאנו שואפים להגיע אל מטרה הזאת מתוך הכתב שלנו, על ידי פיתוחו ועל ידי גיצול האפשרויות שישנן בו בעין ובסמוי — הדרך אל המטרה על כורחנו היא עוברת על פני התחנה שהתקין ועד הלשון. החלטת ועד הלשון, שאף האקדמיה נוהגת בה בכל פרסומיה, עשויה כך, שלא תעול דלת בפני פיתוח נוסף, בפני הרחבה בבוא שעתה¹². החלטת ועד הלשון הנותנת קבע וסדר לשימוש באמות הקריאה, היא המינימום ההכרחי בכל תיקון הכתיב שלנו שעתיד לבוא והיא נשענת על מסורתה ותולדותיה של לשוננו. על פי כללי הכתיב של ועד הלשון אנו מצווים להבחין בין אמות קריאה מסוימות וכן בין אותיות מסוימות, שהכתיב הלא-מנוקד אינו מבחין ביניהן, כוונתי להבחנה שבין החולם לשורק שבין בכ"פ קשות לרפות, שבין שי"ן ימנית לשמאלית (במקום שלא ראה להמליץ על החלפת השי"ן השמאלית בסמ"ך).

אורשה נא, בסיום דבריי, להביא משפט מתוך ההקדמה לאותה החלטה, שהייתה לי הזכות לכתוב אותה:

„ועד הלשון מקווה, שאם יקפידו המורים, הסופרים וקהל המשכילים לקיים את כללי הכתיב האלה, יתגבש כעבור שנים ניסיון, שיאפשר לחזור ולבחון אותם ולשפרם“.

לצערנו לא עלה בידי ועד הלשון לשכנע את מחלקת החינוך של הוועד הלאומי ולא את משרד החינוך, שיכניסו כללים אלו בשימוש בתה"ס כדי לנסותם בהוראת הלשון והדקדוק.

ועד הלשון לא הייתה לו אותה הסמכות שישנה לאקדמיה, שהחלטותיה המאושרות בידי השר מחייבות את משרדי הממשלה ואת בתי-הספר בכלל. אבל גם האקדמיה, שניתנה לה סמכות זו, מעוניינת לכוון את ענייני הלשון במדינה לאו דווקא בכוח הסמכות והכפייה, אלא בעיקר בכוח ההסברה והשכנוע ולהשפיע על המעוניינים בצדקת דעתה.

על השאלה, שהועמדה לדיון בכינוס, יכולני אפוא להשיב תשובה זו:

על בית הספר להורות את הכתיב שבניקוד הנוהג והמוסכם וכתיב מלא בלא-ניקוד, לפי הכללים שהניח ועד הלשון, הוראת הלשון לפי הכתיב המלא ודאי תתבע מן המורים מאמצים לסגל לכך את הכלים הפדגוגיים ולקבוע מה קודם למה מצד התועלת הפדגוגית, וחזקה על מורי ישראל, שיצליחו בכך. ואם ילמדנו הניסיון, שהכללים טעונים שיפור, אין ספק, שתיכנס האקדמיה בעבי הקורה ותדון בהצעות לשיפור ותתקן את הטעון תיקון. כשם שאי-אפשר לי לצייר, איך יוכל בית-הספר להתעלם מן הניקוד, שהוא כתיב המקרא, הכתיב הרגיל של השירה וסידור התפילה, כך אי אפשר לי לצייר, איך יוכל בית-הספר להתעלם מן הכתיב המלא, שהוא מציאות חריפה ולא תימחק מתוך חיינו ע"י החלטות על גבי נייר, ואפילו קופת דקדוקים גדולה תלויה מאחוריהן. וכלום אין זה תפקיד ראשון במעלה של בית-הספר להכשיר את חניכיו לקראת המציאות?

ה ע ר ו ת

1. הוא "לוח גזר". זמנו של לוח זה אינו יוצא מתוכו, אלא נלמד מנתונים אחרים, ואמנם נחלקו בו החוקרים. עכשיו נראה ביותר הזמן הנזכר.
2. למשל בכתובת שעל גבי ארונו של אחרם מלך נבל (בערך שנת 1000 לפני מניין אומות העולם): ארן. זפעל. ואמנם אין תנועת ז מסורה לנו, אם זה או זו או תנועה אחרת.
3. בכתובת יחמלך מלך גבל (מן המאה העשירית).
- 3א. ואפשר קודם לכן, אם נכונה קביעתו של ג' אביגד, "מצבות קדומות בנחל קדרון", עמ' 16, כי כתובת קבורתו של... יהו אשר על הבית היא מסוף מאה ח' וראשית מאה ז'. שם כתוב ארור מלא וי"ו.
4. בחרסים 2, 3, ע"י תעודות לכיש לנ"ה טרוטשינר (=טור-סיני).
- 4א. הנחתם של F.M. Cross ושל D.N. Freedman בספרם Early Hebrew Orthography etc., עמ' 57, שהעברית שאלה מן הארמית את השימוש באמות הקריאה אינה מוכחת כלל מעדויותיהם. התנאים ליצירת גוהג זה שווים הם בעברית כבארמית.
5. כגון עֶשֶׂהָאֵל, פְּדֵהצֹר.
- 5א. ידידי פרופ' ג' אביגד עומד לפרסם כתובת משנת 494 לחורבן והרשתי להעתיק כאן את המלים תישעים, ניבנה, הכתובות מלאות, לעומת לחרבו, הכתובה חסר דווקא.
6. עיין מש"כ על עניין זה ותוצאותיו להמצאת שיטות הניקוד ב"ספר אסף" עמ' 88 ואילך.
7. כגון שתי דרכי נטייה בפעלי הכפל: הֶסֶב - הֶסְבִּי - יִסֵּב; חילופי הכינוי הֶיִי - הֶיִי.

8. ואתה למד מדרכם של המדקדים הקדמונים, שלא חששו לשנות את כתיבן של מלים מקראיות המובאות כעדים לכלליהם, ולא ראו בצורת הכתיב המקראי עניין מהותי לדקדוק לשון המקרא. וראוי להזכיר את דבר ר' יונה בן ג'אנח בסוף הקדמתו לספר השרשים וז"ל (בתרגום יהודה בן תבון): "ודע כי פעמים אתכון לכתוב קצת המלות החסרות מלאות מראה שיטעה בקריאתם מי שאין זכרונו חזק בבירור המלות והדמיון (= והמשל, ב"ח), בזה כי ופארכם על ראשיכם (יחז' כד כג) נכתב חסר בלא יו"ד והוא קבוץ (= ריבוי, ב"ח) פאר פארך חבוש עליך (יחז' כד יז) וכתבתי אני ביד שלא יקרא בשבא (= בשחא, ב"ח) תחת הרש כאשר יקרא האחד (היחיד, ב"ח) רצוני לומר פארך חבוש עליך. העתק זה והדומה לו כאשר תמצאנו ושים כל אשר הזכרתי ממנו דמיון לכל אשר יבוא לידך מהדומה לו ממה שלא זכרתיהו לך".

9. מפני זקני המשתתפים בכינוס שמעתי, שזה היה דרך הלימוד הרגיל בילדותם. ואמנם הסבר זה ניתן בה"ב"חור" מאמר שני עיקר שני וכן בספר הדקדוק "ערוגת הבשם" לר' שמואל ארקולטי (ויניציה שס"ב דף יז ע"ב), וז"ל: "גם הדגש יברח מאותיות אע"ר ומאותיות ה' ח' על המעט ויכנס תחת האות הקודמת לו כמו מַאִין, שַׁרְת, שהדגש הראוי בע' הפעל יבא אצל חרק פ' הפעל וישיבהו צרי. אמנם הקבוץ ישוב חלם כמו ומרק שהראוי היה ומרק וזה מפני שאין להוסיף נקדה רביעית לקבוץ שפתים". ובוודאי יתמהו דבים לשמוע שכלל זה נקוט הוא גם בספר הדקדוק לברוך שפינוזה

Compendium grammatices linguae hebraeae, Opera, Heidelberg)

: (עמ' 291—292) (1925, Vol. I) וז"ל

Exigit saepe usus, ut litera aliqua inter duas vocales ob

certas causas duplicari debeat; atque hoc diximus notari inscibendo literae duplicandae punctum dagesch, & saepe fit, ut litera quam usus linguae exigit, ut duplicetur, sit una ex gutturalibus, quae duplicari nequeunt, ut Capite II monuimus. Quando ergo hoc contingit, tum vocalis antecedens mutatur hoc modo. Nempe si vocalis literae gutturali duplicandae antecedens sit patagh, tum punctum dagesch, quod literae gutturali inscribi deberet, sub patagh ponitur, & fit קָ kamets, ut העֹבֵר hahgober loco העֹבֵר hahgober . . . Si ghirek[h] * fuerit, additur ei punctum & fit תְּ tseré, ut, מהֶם mehem loco מֶהם mihhem.

ותרגומו :

עתים השימוש מחייב, שאיזו אות בין שתי תנועות תוכפל מטעמים מסוימים ; וכבר אמרנו שנקודת הדגש רשומה באות נכפלת מציינת (זאת). עתים יקרה, שאות שהשימוש מחייב הכפלתה, היא אחת מן הגרוניות, שאינן יכולות להיכפל, כפי שהזכרנו בפרק השני. אם כן כשזה מזדמן, או התנועה הקודמת משתנה באופן זה, היינו : אם התנועה הקודמת לאות הגרונית הראויה להיכפל היא פתח, או נקודת הדגש, שהייתה ראויה לבוא באות הגרונית, מושמת תחת הפתח ונעשה קמץ, כגון העֹבֵר במקום העוֹבֵר . . . אם חיריק היא הנקודה ** מוספת לו ויהיה צירה, כגון מהֶם במקום מֶהם.

10. לפחות לגבי שפינוזה צריך לראות את הכלל הנ"ל כתחבולה בלבד, שהרי שם (עמ' 355) הורה בפירושו :

* השלמתי על פי הכתיב המקובל בספר זה, ובחדאי ההשמטה

טעות דפוס היא.

** כלו נקודת הדגש.

Deinde si media radicalis fuerit ך , quae dageschari nequit, tum syllaba prior brevis in longam mutatur, nempe ך in ך & ghirekh in tsere, ut בְּרַךְ loco בִּרְךְ — בְּרַךְ loco בִּרְךְ benedicere (vid. Num. 23. 24).

ותרגומו :

מכאן : אם עי"ן הפעל היא רי"ש, שאינה יכולה להידגש, ההברה הראשונה הקצרה משתנית לארוכה היינו ל ך וכן חיריק לצרי כגון בְּרַךְ במקום בִּרְךְ , ו בְּרַךְ במקום בִּרְךְ (עי' במד' כג, כד). נראה שמהות השינוי הלשוני, ההיגוי, הייתה ברורה לו, ולא תלה את התהליך בסימני הכתב, מה שאין כן בעל "ערוגת הבשם", ולא דקדק כאן שלמה רובין בתרגומו (דקדוק שפת עבר, קרקא תרס"ה, עמ' 73) למסור את דברי שפינוזה כדיוקם.

11. "אע"פ כן ראו ריגר וארנון, בחוברתם "הוראת הכתיב" עמ' 54 לסטות לפעמים מן הכללים "במקרה של פעל הרשינו לעצמנו להשתמש בצורת המלא כגון מצוין לבל יקרא מצין. כמובן אם המלה מנוקדה, אין היא זקוקה לו". ולא חששו המחברים לשניות בכתב, זו השניות שרבים מן המורים מקטרגים עליה — ומתעלמים ממציאותה אפילו בכותלי בית הספר.

12. הצעת ועד הלשון לתעתיק מאות לועזית (לשונונו יא עמ' 237 ואילך) מביעה כל תנועה בסימן אחד בלבד, ובה מושגת המטרה של חקאליוציה גמורה. המשווה הצעה זו ואת הצעתו של פרופ' קאסוטו ז"ל ("לשונונו" יב עמ' 24) אל כללי הכתיב של ועד הלשון, אמנם ייחכה, שהכתיב של ועד הלשון הוא הבסיס לכל פיתוח נוסף. ההצעה שהשמיע מר דפנא בכינוס אף היא למעשה מחייבת לפחות את הכתיב המלא שקבע ועד הלשון.